

iddia eden Câhiz nazarın bazan tabii ve zaruri, bazan da ihtiyarî şekilde vuku bulduğunu, sebepleri güçlü olduğu takdirde bilginin zaruri, iki tarafın eşit olması halinde ise ihtiyarî olarak meydana geldiğini söyler. Nazarı irade etmeye gelince, ona göre diğer fiillerde görüldüğü gibi burada da irade ihtiyarî olarak vuku bulur. Ebû Ali el-Cübbâî, Câhiz'in bu görüşlerini reddeder. Cübbâî'ye göre sebepler eşit olduğu takdirde istidlâl onu gerçekleştirenin fiili olur ve kendi gücüne göre meydana gelir; sebepler güçlü olduğunda sonuç zaruri hale gelir. Çünkü sebeplerin gücü bir şeyi bulunduğu şekilden başka bir şekle dönüştürebilir, ancak tamamıyla ortadan kaldıramaz (Kâdî Abdülcebbar, *el-Muğni*, XII, 316-317).

Ebû'l-Kâsım el-Kâ'bî, *el-Mağâlât*'ında Câhiz'in bilgi teorisini açıklarken şunları söyler: "Bütün bilgiler zaruridir, bununla beraber fiiller insanlara aitse de onların iradesiyle meydana gelmiş değildir." Sümâme b. Eşres de bu görüşe paralel olarak insana ait yegâne fiilin irade olduğunu belirtir. Diğer fiiller sadece zaruri olarak meydana geliş açısından kişiye nisbet edilir, insan sadece fiillere konu olur. İnsan nesli içinde Allah'ı bilmeyen yoktur, kâfirler de O'nu bilmektedir, fakat inatlarından veya mezhep taassubundan dolayı O'nu inkâr etmektedir. Kâ'bî'nin Câhiz'le ilgili olarak yaptığı, irade dışında insana ait fiilin bulunmadığı değerlendirilmesi kabul edildiği takdirde namaz, oruç, zekât veya zina, iftira, öldürme gibi fiillerin meydana gelmemesi gerekir, çünkü bunların irade dışında kalıp zaruri fiiller grubuna girmesi icap eder. Bu durumda da söz konusu fiiller için sevap veya günahahtan bahsedilemez (Bağdâdî, *el-Farq*, s. 105).

Ashâbü'l-maârifin görüşlerine katılmayan Kâdî Abdülcebbar, Allah'ın zaruri olarak bilinmeyeceği konusunda şu delilleri kaydeder: 1. Allah'ın varlığı zaruri olarak değil nazar ve istidlâl yoluyla bilinir. Nazar ve istidlâl ise akıl yürütmekle gerçekleşen insana ait fiillerdir. Nazar kişiye ait bir fiil olduğuna göre onunla elde edilen bilgi de o kişinin fiili olmalıdır. 2. İster gerçek ister farazî olsun -şartların elverişli olması kaydıyla- Allah'ın varlığına işaret eden deliller insanın isteğiyle ve ona ilişkin sebeplere başvurmasıyla gerçekleşir. Eğer onlar insana muhtaç ve onunla ilgili olmasaydı haklarında böyle bir hüküm verilemez ve Allah'ın bilinmesi kesbî değil zaruri olurdu. 3. Allah'ın bilinmesi zaruri olsaydı bu bilgiye sahip olmayanların mâzur kabul edilmesi gerekirdi; çünkü bu durumda

mükellefe ait bilgi ancak Allah'ın dilemesi durumunda gerçekleşir. Böyle bir anlayış ise Allah'ı ve diğer hususları bilme görevini terketme konusunda inkârcıların mâzur olmasını icap ettirir. 4. Allah'ı bilmek zaruri olsaydı, gecenin karanlığı ve gündüzün aydınlığı gibi zorunlu olarak bilinen diğer şeylerde görüldüğü gibi bu konuda da akıl sahibi kişilerin ihtilâf etmemesi icap ederdi. Halbuki bu hususta insanların farklı düşündüğü, kiminin Allah'ın varlığını kabul, kiminin de inkâr ettiği bilinmektedir. Nitekim İbnü'r-Râvendî ve Ebû İsmâ'el-Verrâk gibi şahsiyetler içine düştükleri kuşku yüzünden irtidat etmiş ve mârifetullahtan uzaklaşmıştır. Aynı şekilde Allah'ın bilinmesi zaruri olsaydı bütün akıl sahipleri bu konuda birleşirdi, halbuki gerçek bunun tam aksidir.

Yine ashâbü'l-maârifin görüşlerini benimsemeyen Ebû Ali el-Cübbâî ise şunları söylemektedir: Bilgi yaratılıştan olsaydı nazar ve istidlâl gerek kalmazdı, çünkü bu durumda bilgi fitrata değil fâiline izâfe edilmiş olurdu ki o da Allah Teâlâ'dır. Halbuki O'nun kendi fiillerinde sebep ve alete ihtiyacı yoktur. Kur'an'da nazar ve istidlâlî tavsiye eden birçok âyetin bulunuşu zıt şeylerin kula taalluku durumunda sadece birinin vâki olması, ayrıca çocuk, deli ve zihinsel özürülülerin dinî sorumluluğunun bulunmaması da bilgilerin zaruri değil kesbî olduğunu gösterir (Kâdî Abdülcebbar, *el-Muğni*, XII, 319-321). Cevherlerin yaratılmış olduğunu benimsemesine rağmen onların yokluğunun mümkün olmadığını, buna bağlı olarak cevherlerin birleşmesinden meydana gelen cisimlerin de yok olmayacağını ileri süren Câhiz değişimin sadece cisimlerin terkinde dönüşülebileceğini söylemiştir. Buna göre Câhiz bilgi teorisinde tabiatçılar grubunda yer almakta, varlık felsefesinde de onlarınkinen benzer görüşler ileri sürmektedir. Câhiz tabiatçılar gibi nesnelere kendilerine has özelliklerinin olduğunu kabul etmiş ve onlara birtakım fiiller nisbet etmiştir. Kulun ise irade dışında fiilin bulunmadığını, ona aitmiş gibi görünen fiillerin ihtiyarî değil zaruri olarak meydana geldiğini ileri sürmüştür (Zühdi Hasan Cârullah, s. 154-155).

Genel kural olarak gerçeği bilme konusunda aklın vahiyden önce geldiğini kabul eden Mu'tezile âlimleri vahiy gelmeden de aklın hüsnü ve kubhu bilebileceğini, hayır ve şerri ayırt edebileceğini ve mârifetullağa ulaşabileceğini söyler. Onlara göre insan söz konusu bilgiden mahrum olsaydı asla mükellef tutulmazdı. Ancak Mu'tezile

âlimleri aklın insana verilmiş şekli hakkında farklı düşünceler ileri sürmüştür. Nazzâm insanın vahiy öncesinde mârifetullağa nazar yoluyla (aposteriori) ulaşabileceğini söylerken Ebû'l-Hüzeyl el-Allâf, Allah'ı ve O'nu bilmeyi sağlayan delili bilmenin zaruri (apriori), akıl ve duylardan elde edilen diğer bilgilerin ise kesbî olduğunu ifade etmiştir. Sümâme b. Eşres, Ali el-Esvârî ve Câhiz insan bilgilerinin tamamının zaruri olduğunu, dolayısıyla çocuklar, deliler ve hayvanlar gibi bunlara sahip olmayanların sorumlu tutulmayacağını kabul etmiştir. Sonuç olarak bilginin zaruri olduğunu söyleyen ashâbü'l-maârif, bu yaklaşımıyla bir taraftan gnostik akımlara kapı aralarken diğer taraftan Descartes, Leibniz, Spinoza ve Kant gibi rasyonalist filozoflara esin kaynağı olmuştur.

BİBLİYOGRAFYA :

Hayyât, *el-İntisâr*, s. 24; Kâdî Abdülcebbar, *el-Muğni*, XII, 23-24, 59-68, 306-321; a.mlf., *Şerhu'l-Uşûli'l-hamse*, s. 48-58; Bağdâdî, *el-Farq* (Kevserî), s. 103-106; a.mlf., *Uşûlü'd-din*, Beyrut 1401/1981, s. 8-9, 31-32; İbn Hazm, *el-Faşl*, IV, 192-204; V, 108-119; İbn Metteveyh, *el-Tezkire fi ahkâmi'l-cevâhir ve'l-a'râz* (nşr. D. Gimaret), Kahire 2009, II, 686-690; Şehristânî, *el-Milel* (Kilânî), I, 52, 75; Teftâzânî, *Kelâm İlmi ve İslâm Akaidi* (trc. Süleyman Uludağ), İstanbul 1999, s. 119-122; Ali Mustafa Gurâbî, *Ebû'l-Hüzeyl el-Allâf*, Kahire 1953, s. 94-98, 111-112; Zühdi Hasan Cârullah, *el-Mu'tezile*, Beyrut 1410/1990, s. 115-118, 154-155; Yusuf Şevki Yavuz, "Câhiz", *DİA*, VII, 24.

İLYAS ÇELEBİ

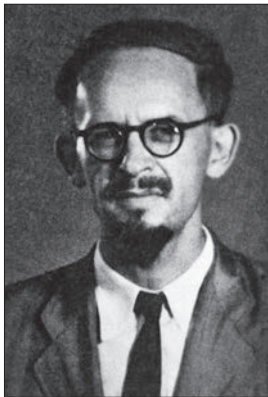
ASHTOR-STRAUSS, Eliyahu (1914-1984)

Ortaçağ
İslâm iktisat tarihine dair
eserleriyle tanınan şarkiyatçı.

17 Eylül 1914'te Viyana'da yahudi bir ailenin çocuğu olarak doğdu. Asıl adı Eduard Strauss'tur. İlk ve orta öğrenimini Viyana'da yaptı. Viyana Üniversitesi ile İsrailitisch-Theologische Lehranstalt'ta (yahudi din okulu) eğitim gördü. Üniversitede Şark tarihi okudu. 1936'da *Baibars al-Mansûri und Ibn al-Furât als Geschichtsquellen für die erste Periode der Bahrimamluken* adlı teziyle doktor unvanını aldı. Viyana'da yahudi okulundaki hocalarından kadim yahudi tarihi uzmanı Samuel Krauss'un etkisinde kalarak yahudi tarihi üzerine çalıştı, siyonizmi savunan yazılar kaleme aldı. 1938'de Kudüs'e yerleşti ve Hebrew University'de yeni bir doktora çalışmasına başladı. Bu sırada Millî Müze'de görev aldı. 1944'te İbrânicce olarak hazırladığı *Memlük İdaresi'nde*

Mısır ve Suriye’de Yahudiler adlı teziyle (Jerusalem 1960-1970, I-III) ikinci defa doktor unvanını kazandı. 1949’da aynı üniversiteye öğretim üyesi tayin edildi. 1969’da profesörlüğe yükseldi ve İslâm tarihi ve medeniyetiyle İslâm hukuk (fıkıh) literatürü gibi dersler verdi. 2 Kasım 1984’te Kudüs’te öldü.

Ashtor’un temel çalışmaları Ortaçağ’da yahudiler, Ortaçağ İslâm iktisat tarihi ve Geç Ortaçağ’da Müslümanların, özellikle de Memlükler’in Avrupa ile ticarî ilişkileri olmak üzere üç kısma ayrılabilir. Kudüs İbrânî Üniversitesi’nde hazırladığı tezin yanı sıra İbrânîce yayımladığı *Müslüman İspanya’da Yahudilerin Tarihi* (I-II, Jerusalem 1960-1966) İngilizce tercümesi *A History of the Jews of Muslim Spain* (trc. Aaron Klein – Jenny Machlowitz Klein, I-III, Philadelphia 1973-1984, *The Jews Moslim Spain* adıyla Philadelphia-Jerusalem 1992) İslâm Ortaçağ’ında yahudilerin tarihiyle alâkalı temel referans kitaplarındandır. 1949’da neşrettiği “Prix et salarises à l’époque mamlouke” adlı makalesiyle başlayan (*REI*, XVII [1949], s. 49-94) Ortaçağ İslâm iktisat tarihîyle ilgili çalışmaları ölümüne kadar sürmüş ve eserlerinin büyük bölümünü oluşturmuştur. Bu alandaki diğer çalışmaları *Histoire des prix et des salarises dans l’orient médiéval* (Paris 1969), *Les métaux précieux et la balance des payements du proche-orient à la basse époque* (Paris 1971) ve *A Social and Economic History of the Near East in the Middle Ages* (London 1976; İtalyanca trc. S. Antonucci, *Storia economica e sociale del vicino Oriente nel Medioevo*, Turino 1982; Arapça trc. Abdülhâdî Able, *et-Târîhu’-l-iqtisâdi ve’-l-ictimâ’î li’-Şarkı’-l-evsa’at fi’-l-‘uşûri’-l-vüştâ*, Dımaşk 1980) adlı kitaplarıdır. Araştırmalarının üçüncü kısmını teşkil eden, Memlükler’in Akdeniz’de Avrupa ile ticarî ilişkileriyle ilgili makale ve kitapları Doğu ve Batı

Eliyahu Ashtor-Strauss

arşiv malzemelerine dayanarak hazırladığı önemli çalışmalarıdır. Bunlar arasında özellikle *Levant Trade in the Later Middle Ages* (Princeton 1983) zikredilmelidir.

Ashtor’un Ortaçağ’da yahudiler ve Ortaçağ İslâm iktisat tarihine dair İngilizce, Fransızca, Almanca, İtalyanca ve İbrânîce çok sayıda makalesinden bir kısmı derlenerek Variorum Yayınevi serisinde şu kitaplar yayımlanmıştır: *The Medieval Near-East: Social and Economic History* (London 1978), *Studies on the Levantine Trade in the Middle Ages* (London 1978), *The Jews and the Mediterranean Economy, 10th-15th Centuries* (London 1983), *East-West Trade in the Medieval Mediterranean* (ed. Benjamin Z. Kedar, London 1986) ve *Technology, Industry and Trade: The Levant versus Europe 1250-1500* (ed. Benjamin Z. Kedar, London 1992). Müellifin ayrıca *Encyclopaedia of Islam (EI)*, *Encyclopaedia Judaica* ve *Encyclopaedia Hebraica*’da maddeleri yayımlanmıştır. Öğrencileri ve meslektaşları *Asian and African Studies*’in (*Journal of the Israel Oriental Society*) XXII. (1988) cildini “The Medieval Levant Studies in Memory of Eliyahu Ashtor (1914-1984)” adıyla anı sayısı olarak yayımlamıştır.

BİBLİYOGRAFYA :

Benjamin Z. Kedar, “Preface”, *East-West Trade in the Medieval Mediterranean* (ed. Benjamin Z. Kedar), London 1986, s. VII-VIII; a.m.f., “In Memoriam Eliyahu Ashtor, 1914-1984”, *AAS*, XIX (1985), s. 119-121; a.m.f., “Eliyahu Ashtor (1914-1984) List of Publications”, a.e., XXII (1988), s. 11-33; a.m.f. – A. L. Udovitch, “Introduction”, a.e., XXII (1988), s. 7-10.

CENGİZ TOMAR

ASLANAPA, Oktay

(1914-2013)

Türkiye’de sanat tarihi bilim dalının kurucularından, Türk sanatı araştırmacısı.

17 Aralık 1914’te Kütahya’da doğdu. Babası Mehmed Celâl Bey, annesi Esmâ Hacer Hanım’dır. İlk ve orta öğrenimini aynı şehirde, liseyi Bursa’da tamamladı. 1934’te Yüksek Öğretmen Okulu sınavını kazanarak İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi’ne kaydoldu. 1938’de mezun olduktan sonra ihtisas için Almanya’ya gönderildi. Marburg Üniversitesi’nde bir yıl çalıştı. II. Dünya Savaşı’nın başlaması üzerine Türkiye’ye dönerek askerlik görevini yerine getirdi ve ardından bu defa Viyana’ya gitti. 1943’te doktorasını bitirince yurda döndü. Aynı yılın ekim ayında

Oktay Aslanapa

İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi’nde yeni kurulan Sanat Tarihi Kürsüsü’ne asistan olarak girdi. Burada Viyana’dan hocası olan Ernst Diez ile birlikte çalıştı. 1948’de doçent, 1960’ta profesör oldu ve Sanat Tarihi Kürsüsü’nün başkanlığına tayin edildi. 1963 yılında Türk-İslâm Sanatı Kürsüsü’nü kurdu.

1977’de Sanat Tarihi Enstitüsü müdürlüğüne getirilen Aslanapa 1960 yılından itibaren başladığı sistemli arkeolojik araştırmalarla Türk sanatına önemli katkılar sağladı. Diyarbakır’da İçkale Artuklu Sarayı, İznik’te Sultan Orhan İmaret Camii ile çini fırınları, Kalehisar’da medrese, kervansaray ve hamamdan oluşan yapı topluluğu, Kayseri’de Keykubâdiye köşkeri, Konya’da Tâcülvezir Medresesi, Eski Van’da ulucami, Bursa Yenişehir’de Reyhan Paşa Mezarı ve Afyonkarahisar’da Hisarardı Medresesi’nde gerçekleştirdiği kazılara ait bulguları kitap, makale ve bildiriler aracılığıyla ilim dünyasına tanıttı. Anadolu’da asistanları ve öğrencilerinden oluşan kalabalık ekiplerle birlikte yüzey araştırmaları yaptı. Çok sayıda lisans üstü ve doktora tezi yönetti. Yurt içinde ve yurt dışında bilimsel toplantılara katıldı. Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Atatürk Araştırma Merkezi, Alman Arkeoloji Enstitüsü ile bazı meslekî kuruluşlar ve vakıfların üyesi olan Aslanapa çeşitli armağan kitapların, İstanbul Üniversitesi’nin *Sanat Tarihi Yıllığı*’nın yayımlanmasına, yıllık seminerler, kongreler ve sergilerin düzenlenmesine öncülük etti. 1983’te emekliye ayrıldıysa da ilmi çalışmalarını ölünceye kadar sürdürdü. Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türk sanatı programında 2002 yılına kadar yüksek lisans ve doktora öğrencilerine İslâm sanatı dersleri verdi. Türk kültür tarihi ve Atatürk’ün kültür politikası derslerini okuttu. Ayrıca İstanbul Üniversitesi